

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

VII

İZMİR

1992

ÇAĞDAŞ İSLAM DÜNYASININ ÖNEMLİ SORUNLARI *

Yazan : Doç. Joseph BURLOT

Çeviren : Dr.Mehmet ÇAKIR

1. SİYASİ SORUNLAR

Müslüman Kardeşler (1928)

Yenilikçiler hareketinin en muhafazakâr (fundamentaliste) şeklidir. Örgüt, İsmailiye'li hoca Şeyh Hasan el-Bennâ tarafından sömürgeciliğe ve müslümanların pısrıklığına karşı bir hareket olarak kurulmuştur. Temeli, uzlaşmaz, katı (intransigent) manâsıyla yorumlanabilen bir âyete dayanır. Askerî, kültürel ve politik anlamda

* "İslâmî uyanış günümüzün önemli hadiselerinden biri olarak görülüyor. Hergün az ilerimizde sesini duyup durduğumuz İslâm âleminde, maalesef olayların ardı arkası kesilmiyor: iç çatışmalar, ikili rekâbekler, hükümet darbeleri, devrimler, petrol... Batı dünyası, İslâm ülkelerinde olup bitenlerin farkında, fakat kendisine o kadar yakın, yakın olduğu kadar da uzak olan bu büyük medeniyetten duyduğu müthiş rahatsızlık sebebiyle olayları çoğunlukla olumsuz değerlendiriyor."

Önsözünden bir pasaj sunduğumuz Joseph BURLOT, " *La Civilisation Islamique*" adlı eserinde bize, İslâm Tarihi ve Medeniyetinin bir özetini sunuyor: 288 sayfalık bu el kitabı, İslâm'ın doğuşundan Arap-İsrail, İran-İrak savaşına kadar olan olayları tarihî seyri içersinde kültür ve medeniyet ağırlıklı olarak veriyor.

- 1.Bölümde, İslâm'ın zuhûrundan Emevîler'in sonuna kadar olan olayları,
- 2.Bölümde, Abbasîler'i ve medeniyetini,
- 3.Bölümde, Abbasîler'in bölünmesini, istilâlar ve sonuçlarını,
- 4.Bölümde, Osmanlılar'ı, Safevîler'i, Hind-Moğol İmparatorluklarını,
- 5.Bölümde, XIX-XX. yüzyılda Avrupa emperyalizmi karşısında Osmanlılar'ın gerilemesini, 1918-1963 yılları arasında meydana gelen bağımsızlık hareketlerini ele alıyor.
- 6.Bölümde ise, (260-288 sayfa) şemalar, önemli olayların kronolojik tabloları ve günümüz müslüman ülkeler listesi veriliyor. Özel isimler indiksi ve lügatçe ile devam eden kitap, onbir gruba ayrılmış bir bibliyoğrafya ile son buluyor.

Eser, 1982'de Paris'te Hachette tarafından basılmış.

Fransızca aslından tercümesini sunduğumuz "Çağdaş İslâm Dünyasının Önemli Sorunları" yazısı, 5. bölümün son kısmından alınmıştır.

bir kutsal savaş (cihad) üzerinde durur. Önceleri tamamen halka yönelik bir yol izleyen örgütün 1948' lerde tahminen bir milyon civarında üyesi vardı. Örgüt, yarı askerî bir eğitim anlayışına sahipti. Saldırılarında, yalnız Filistin Yahudileri'ni değil, Mısır yetkililerini de hedef alıyordu. Nitekim biri 1949' da, diğeri 1954' te olmak üzere iki kere öldürmeye teşebbüs ettikleri Nasır tarafından komploları ortaya çıkarılan örgüt bu örgüttü. Eylemleri Mısır dışına da yayıldı. Programları, İslâmî teşkilâtlar tarafından hüsnü kabul gördü. 1971' den itibaren daha bir hoşgörü ile karşılanan Müslüman Kardeşler, faaliyetlerini diğer ülkelere de yayıp yeniden sahneye çıkmışlar, bilhassa genç kesim üzerinde etkili olmuşlardır.

Arap Sosyalizmi

Sömürgeciliğe karşı mücadelenin yoğunlaştığı yıllarda, bazı arap aydınları batılı modellerle oyalanırken ; bazıları da marksizmin cazibesine kapıldılar. Fakat bu sefer de kitlece dinsizlik gibi ciddi bir engelle karşılaştılar. Marksist partiler, bazan iktidar partileriyle bütünleştiler, fakat çoğunlukla , bir yasaklı ve tutuklu ezikliği içerisinde oldular. Mısır, Irak... Bugün sadece Güney Yemen , tam marksist-leninist olarak biliniyor. İslâmiyet, meşrûluğuna inandığı âile ve mülkiyet gibi konuların, marksist bir anlayış ile eleştirilmesini kabul etmemektedir. Ancak; İslâmiyetin de marksizmi andıran bir sosyal adalet idealine sahibolması sebebiyle müslüman düşünürler, sahiboldukları ekonomik tahlil metoduyla marksist ideolojiyi ameliyata kalkıştılar. Sonuç olarak da Arap Sosyalizmi doğdu.

Baas : Sonunda bu teoriler, Ba's (diriliş) Partisi gibi bir olayı ortaya çıkardı. Parti, 1942 yılında, Pariste yetişmiş iki arap aydını Michel Eflâk ve Salah Bitar (ö.1980) tarafından kuruldu. Onlara göre, Arap Birliği ile sosyalizm ayrılmaz bir bütündür. Bütün mesele, Fas'tan Irak'a kadar sömürgeci arınmış, sosyalizm potasında erimiş yekpâre bir Arap Milleti oluşturmaktır. " *Birlik, parçalanmayı, bağımsızlık ezikliği önleyecek, sosyalizm ise az gelişmişliği tedavî edecektir.* " Bu anlayışta sanki marksizmden çok, Mounier'in kişilikciliğinden etkilenmiş bir sosyalizm söz konusu idi. Sosyal adalete, mülkiyeti tamamen kaldırarak değil de kısıtlamak suretiyle varılmak isteniyordu. " *Arapların rönasansa kavuşmalarının biricik yolu, adaletin de eşitliğin de sosyal hayatın da milliyetçilik kavramı içerisinde olduğuna inanmaktır* " diyordu Michel Eflâk. Baas, bilhassa Suriye'de bir de Irak aydınları ve subayları arasında tutunabilmiş, Araplara has bir partidir. Suriye'de 1963' te Irak'ta ise 1968' lerde iktidara gelebilmiştir. Partinin birçok rakipleri türemiştir.

- *Nâsîrîzm* : Değişik bir arap sosyalizm örneği olan Nasırcılık, altmışlı yıllarda Baas'ın en büyük rakibi oldu. Nasırcılar da Arap Birliği'ni gerçekleştirmek amacındaydı. Yabancı şirketleri millileştirmek, toprak mülkiyetini sınırlandırmak, güçlü bir kamu sektörü kurarak devlet yönetimi altında sanayileşmeyi sağlamak ve ülkeyi modernize etmek istiyorlardı... Sivil veya asker sınıfının bürokrat kesimi bu sistem içerisinde daima tehlike arz etmişlerdir. Cezayir ve Tunus (1962' den 1969' a kadar) Libya ve Afganistan, Nasır modeli sosyalizmi az çok tatbik etmişlerdir. Ama gerçek Arap Sosyalizmi hâlâ arayış içerisinde.

- *Panarabizm*: 1930' lu yıllarda başta Mısır olmak üzere birçok Batı Afrika devletlerinin iştirakiyle güçlendi. Fikir, bilhassa Şekib Aslan ve Azzam Paşa tarafından teşvik görmüştü.

Arap Birliği'nin Kuruluşu (22 Mart 1945)

1930' lardan itibaren İngiltere, ortaya attığı yeni kart ile Arap Kırallığı fikrini bir kere daha sahnelemişti. İlk girişim, " Nefis Çörek" plânı ile Irak'lı Nûri Saîd Paşa tarafından yapıldı. Nûri Saîd, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü içine alan büyük Suriye plânının Irak'la bütünleşerek bir birlik (lik) oluşturmasını teklif ediyordu. 1942 Ekiminde su yüzüne çıkan bu teklif, başta Suudî Arabistan olmak üzere, Suriye, Lübnan, bilhassa Mısır'lı Nahhas Paşa'nın sert tepkilerine yol açtı. Karşı birlik teklifi ile ortaya çıkan Nahhas Paşa, kısa zamanda büyük ilgi gördü. " Üye devletler arasında ilişkilerin sıklaştırılması ve siyasî işbirliği " amacına yönelik Arap Birliği anlaşması, 22 Mart 1945 yılında Kahire'de yedi arap ülkesi tarafından imzalandı. İlk Yedi'lere (Mısır, Suriye, Irak, Suudî Arabistan, Ürdün, Yemen ve Lübnan) diğer ülkeler de yavaş yavaş katıldılar. Daimî sekreteri Mısır'lı olan birlik, başkent Kahire'de Mısır'ın ağırlığını hissettirdiği bir faaliyet içinde oldu. Birlik, zamanla İsrail - Filistin problemleriyle yüzyüze geldiyse de ne Yahudi Devleti'nin kurulmasına engel olabildi, ne de 1956, 1967 ve 1973 savaşları sırasında Araplararası birliği temin edebildi. Hattâ üyeler arasındaki uyuşmazlık ve tartışmalara bile mani olamadı. Olumlu yanı ise, ihtilaf halinde uzlaştırıcı bir ortam teşkil etmesi, fikir ve iş olarak her türlü faaliyetin odak noktası olmasıydı. Mısır, İsrail ile yaptığı anlaşmadan sonra birlikten ihrac edildi. Merkez, geçici olarak Tunus'a nakledildi.

Yeniden Birleşme Girişimleri

Arap Birliği'nin kahramanı Nasır, 1958' de Mısır ile Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti olarak birleştiklerini dünyaya ilan ederken, birliğin tek çare olduğuna

inanmış görünüyordu. Fakat, 1961' deki ânî ayrılık, halk arasında derin üzüntüye sebep oldu. Bu sefer birleşme meşalesini Kaddafi ele aldı. 1971 Yılında Suriye ve Libya'nın ortaklığı ile Arap Cumhûriyetler Birliğini kurdu, fakat yürümedi, sözden ibaret kaldı. Libya bundan sonra Mısır, Sudan ve Tunus'a birlik çağrısını tekrarladıysa da girişimleri sonuç vermedi. Birleşme fikrinde ısrar eden Libya, 1980 yılında Suriye ile yeniden birleştiklerini ilân etti, ancak; başarısızlıktan yorgun ve bîtab düşmüş olan halk, artık birlik sözüne iltifat etmiyordu. Görünen o ki Arap âlemi bugün, hâlâ 1919 - 1920' lerde sahibolduğu yerini korumaktadır.

Araplararası Pürüzler

Devletler veya devletler gurubu, geride iki süper gücün nefesinin hissedildiği politik ve ekonomik bir seçim söz konusu olunca çoğunlukla öteki fikre karşı çıkarlar. Altmışlı yıllarda, Nasır yanlısı ilerici ülkelerle, Suudî Arabistan yanlısı muhafazakâr ülkeler böyle bir seçim karşısında ortaya çıkmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kiralık yönetimlerinde ciddi gerilemeler olmuştur: Mısır, 1952, Irak 1958, Libya 1969, İran 1979 yılında cumhûriyet idaresini seçmişlerdir. Geride sadece Fas (II Hasan), Ürdün (Hüseyn) ve Suudî Arabistan (Halid) kiralıkları kalmıştır. Günümüzde, İslâm ülkelerinin çoğunun idarî şekli artık cumhûriyettir. Ancak; demokrasi ile yönetildikleri söylenemez, zira çoğunda ya asker ya da baskı rejimleri hâkimdir.

Aralarında toprak ihtilafı olanlar da var : Fas-Cezayir, İran-Irak.

Araplar, sömürgecilik ve bağımsızlık mücadelelerine bağlı olarak da önemli farklılıklar arz etmektedir. Meselâ Batı Afrika, Ortadoğu'dan daha çok sömürgeciliğe maruz kalmıştır. Mısır halkı, ardarda gelen bütün sömürgeci istilâlara rağmen kişiliğini koruyabilmiş iken Cezayir, uzun süren Fransız hâkimiyeti boyunca sosyalist düşünce ile Arap Klasizmi arasında yıllarca bocalamış, ancak yeni yeni kendine gelmektedir.

Araplar bugün, milliyetçi akımlar ile birlikçiler arasında salınıp duruyorlar. Her ne kadar halk kesimi birleşme fikrine çok duyarlı ise de birçoklarının öncelikle halledilmesi gereken daha ciddi sorunları var.

2. NÜFUS SORUNU

İslâm âlemi 20. yüzyılda ciddi ekonomik ve sosyal problemlere yol açan müthiş bir nüfus patlamasına şahid oldu. Buralar, dünyanın en yüksek doğum oranına sahip yöreleridir. Bazılarında binde elliye yakın (Cezayir, Fas). Öte yandan, tıbbın gelişme-

sine, salgın hastalık ve kıtlıkların azalmasına paralel olarak ölüm oranı gerilerken nüfus artış oranı hızla yükselmiştir (yüzde iki üç arasında). Bu da, hayat seviyesinin sabit kalabilmesi için kamu gelirlerinden önemli bir payın, bu kesime aktarılmasını, netice itibariyle ekonomik yatırımlarda kısıntıya gidilmesini gerektiriyor. Bazı ülkeler âile plânlamasına önem verdiler, hatta sonuç da aldılar (Tunus binde otuzaltı). Hükümetler, bütçelerinin önemli bir bölümünü, gençleri eğitmek, teknisyenler yetiştirmek için harcıyorlar. Aslında çok pahalıya mal olan eğitimdeki ağır kayıplara ilâve olarak yetişmiş elamanların pek çoğunun sanayileşmiş ülkelere kaçmaları, eğitimi daha da masraflı hale getiriyor. Nüfus çok genç, yarıdan çoğu 20 yaşın altında ve bu gençlik, kendilerine ilerde sunulacak yetersiz iş imkânları sebebiyle geleceğe endişe ile bakmaktadırlar. Bu genç nesil, yakın gelecekte, İslâm âlemini ciddî şekilde rahatsız edeceğe benzer. Nüfus dağılımı da çok dengesiz; Batı Afrika, Nil Vadisi, Pakistan, Bengladeş, Endonozya yoğun nüfuslarıyla çöl ve siteplerle âdeta tezat teşkil ediyor.

Hızlı Kentleşme

Kentlerde nüfus patlaması, çağımızın en önemli ortak sorunlarından biridir. Büyüme hızları, ülkesine oranla çok fazla bazı şehirler, kırsal kesimin büyük bölümünü adetâ yutmuş. Kazablanka, Rabat, Kenitra, Cezayir, Tunus, Kahire ve İskenderiye... Büyük şehirler, ya çok müreffeh tüketici kesim, ya da tam aksine, durumları çok perişan işçi sınıfı ile dolu. İşsizlerin, bilhassa geçici işlerde çalışahların istûlasına uğrayan şehirler, giderek çekiciliğini yitiriyor. Ayrıca inşaat alanları üzerindeki müt-hiş vurgunculuğa rağmen her yerde gecekondu semtleri göze çarpıyor.

Batı Afrika ve Ortadoğu ülkeleri işçilerini ya batı Avrupaya ya da az gelişmiş petrol ülkelerine (Libya, S.Arabistan, Kuveyt) gönderiyorlar.

3. İKTİSADİ SORUNLAR

Ziraat, çoğu ülkelerde hâlâ ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun uğraşı olmaya devam ediyor. Şehir ve toplu göçebe hayatına, genel olarak daha bir ayrıcalık tanıyan İslâm Medeniyeti'nde yerleşik hayat süren köylü, âdeta unutulmuş hattâ aşağılanmış gibi.)

Toprak Reformu

Bugün, verimliliği arttırmak ve dolu dizgin gidén nüfus büyümesine karşı koya-bilmek için ziraati mutlaka yenileştirmek gerekiyor. Evet; toprak reformu mutlaka

gerekli; zira, asırlardır büyük arazi sahipleri çok güçlü bir üstünlük kurmuşlar. Bu yüzden toprak mülkiyetindeki eşitsizlik çok göze batıcı oluyor. Aslında mülkiyet ile işletme arasında fark var. Küçük işletmelerde (mezrea) yaygın olan ortakçılık geleneği devam ediyor. Birçok çiftçi ya tamamen topraksız, ya da küçük arsalara sahip. Şimdiye kadar yapılan toprak reformları sınırlı kalmış, çiftçinin toprak özlemini gidere-memiştir.

Toprak değersiz ise bunun sebebi iklim olabilir. Toprak ıslah çalışmalarında su, vazgeçilmez unsur olmuştur. Hattâ baraj kelimesi, bu yüzden biraz efsanevidir. Fas ve Suriye suyun kullanımı ile ilgili olarak çok emek sarfettiler. Fakat asıl gayretin çiftçiden gelmesi gerekiyor. Onlar ise, esaslı bir hamle için ya çok yoksul, ya da bilgisizler. Göçebelğe gelince, bilhassa toplu göçebelik, kervan ticaretinin önemini yitirmesi, merkezîyetçi devletlerin kurulması ve petrol gibi yeni enerji kaynaklarının bulunması sebeplerine bağlı olarak hızla gerileyip yok olmuş. Hayvancılık, temel uğraşlardan biri olmaya devam ediyor. En iyi topraklar, durumu dünya piyasalarındaki arz-talebe göre değişebilen pamuk, soya, üzüm ve narenciye gibi ihraç amaçlı ziraate tahsis edilmiş. Bu yüzden müslüman ülkeler, şehir nüfusunu besleyebilmek için, zaman zaman hayvansal ve tarımsal ürünler ithal etmek zorunda kalıyorlar.

Petrol : Şans mı Felâket mi?

Yeraltı zenginlikleri itibariyle Ortadoğu, dünya petrol rezervlerinin en çoğuna sahiptir (%58). Dünya üretiminin ise fiilen %30 unu karşılıyor. Bölge ülkeleri ise tüketici olarak bunun çok az bir kısmını harcıyorlar.

Petrol işletmeleri, İran'da 1911, Irak'ta 1927, Suudî Arabistan'da 1939, Küveyt'te 1946 yılında başladı. Büyük İngiliz şirketleri, ardından amerikalılar, az bir kira karşılığında arama yapmak, alıp satmak gibi tam yetki ile geniş tarlaları ele geçirdiler. Amerika Birleşik Devletleri, ilk olarak yarıyarıya düzenini getirdi (1950). Mülk sahibi devlete kârın yarısını veren bu sistem çabucak yayıldı. İran'lı Musaddık, 1951 yılında petrol şirketlerini millileştirerek piyasaları allak bullak etti. 1953' te devriler, kendi bulandırdığı suda boğuldu. 1928' lerde kurulan petrol karteli o sıralar adetâ bir dev idi, fakat İtalyan E.N.I ve E.R.A.P. gibi , üretici ülkeler lehine daha avantajlı anlaşmalar yapan bağımsız şirketler yüzünden, gücü giderek kırıldı. Nihayet, 1960 yılında, 1950' lerdenberi fiatları donduran hattâ düşüren Venezüella, İran, Irak, S.Arabistan ve Küveyt gibi üretici ülkeler, büyükler karşısında kendi çıkarlarını kollamak için O.P.E.C.' i kurdular. Teşkilat ilk yıllarda iletişim yetersizliği sebebiyle beklenen sonucu alamadı. Fakat, Üçüncü Dünya ülkelerinden büyük üreticileri de ara-

larına alarak güçlerini ispatladılar. 1970' lerde genel bir büyüme gözlemlendi, bu başarıdan cesaret alan O.P.E.C., enflasyon sebebiyle meydana gelen zararları telâfi etmek için, fiatların yükseltilmesini ve vergilendirmede, yeniden bir ayarlama yapılmasını talep etti. Büyük firmalar, bu talebi hemen kabul ettiler (1971). 1973 'teki Kippur / Ramazan Savaşı, üretici ülkelerin, kendi zenginliklerini kontrol etme gibi bir hareketin giderek hızlanmasına sebep oldu, 18 ay zarfında fiatlar, tam dört misli arttı, 1979' a kadar bir durgunluk devresi geçirdikten sonra, İran ihracatının azalmasıyla yeniden alevlendi. Fiat düellosu bu şekilde sürüp giderken üretici ülkeler, yabancı şirketlere verdikleri imtiyazları yeniden gözden geçirme fırsatı bulmuşlardı. Netice itibarıyla şirketler, çoğunlukla millileştirildi ya da kontrole alındı. İşte o zaman üreticiler, farklı biçimde değerlendirdikleri inanılmaz hâsılanın farkına vardılar. S. Arabistan ve Emirlikler gibi kalifiye elamandan yoksun ülkeler, elde ettikleri petro-dolarlarını dünyanın en büyük finans kurumlarına yatırdılar. Yavaş yavaş elaman ve teknik donanım açığını kapadılar. Cezayir, Irak ve İran Şah'ı, bu serveti temel sanayi yatırımlarında kullanıyor ya da kullanmak istiyordu. Petrol, İslâm ülkeleri arasında bir eşitsizlik âmili olarak da görülmüştür. Nitekim, nüfusu çok kalabalık olan Lübnan, Fas, Pakistan, Bengladeş gibi ülkelerin hiç petrolü yoktur...

O.P.E.C. ülkeleri, petrol fiatlarının artmasından sonra batı basınının düşmanlık derecesine varan haksız saldırılarına maruz kaldılar. Zira, yarım asırdır mutluluklarının kaynağı olan bedava enerjiyi kullanmaktan son derece memnun görünen batılı sanayi ülkelerinin, ihtişam ile sefaleti yanyana götüren üretici ülkelerin durumlarıyla hiç mi hiç ilgilenmediklerini tesbit için geriye dönüp şöyle bir bakmak yeterince sanırım. Kısaca söylemek gerekirse petrol fiatlarının durgunluğu 1950' den 1970' e kadar üretici ülkelerin ekonomilerini adetâ felç etmişti. Öte yandan bu ülkelerin geçimi sadece petrolden ibaret değildi. Bunlar, batıdan gördükleri malî desteklerle, yine batının sanayi ürünlerini ve teknolojisini alıp satıyorlar, hattâ bazan kendilerine yardımda bulunan ve bu işin erbabı sayılan kimseleri şaşkırtacak kadar ilginç işler çevirebiliyorlar, dahası, batının öz müşterisi gelişmekte olan ülkelere malî destek bile sağlıyorlardı... Fiatların kontrolsüz yükselmesi, tüketiciler kadar üreticileri de rahatsız eder, zira enflasyon, verileni tekrar geri alır. Bu nedenle, petrol fiatlarının istikrarında büyük fayda var.

Petrol, Ortadoğu'nun hayatını derinden etkilemiştir. Zira az gelişmiş birçok petrol ülkesi, henüz kendi sosyal problemlerini çözememiş ülkelere (Mısır, Pakistan, Filipin) işçi göndermeleri için çağrıda bulunmak zorunda kalmışlardır. Meselâ Kü-

veyt'in yabancı nüfusu, yerlisini geçmiştir. Petrol, genel olarak geleneksel ticaret biçiminin gerilemesine hatta terk edilmesine, çarpık kentleşmeye ve sadece belli sayıda bir kitleye hitabeden modern yapılaşmaya yol açarken, büyük halk kitlesi dışlanmış gibidir. İran dıramı bu durumu gayet güzel açıklıyor. Hatta S. Arabistan gibi bir ülkede Kâbe'nin işgali (1979), birtakım kıpırdanmaların varlığına işaret etmektedir... Mal varlıklarını dünya finans akımına teslim edenler ise para akışının kontrolüne hakim olamıyor, ya enflasyona yenik düşüyorlar, ya da doların azizliğine uğruyorlar.

Gelişmelerini sürdürmek zorunda olan O.P.E.C. ülkeleri, gelecek otuz-kırk yılda kaynakları tükeneceği halde, sahib oldukları enerjinin çok cüzî bir kısmını tüketiyorlar. Acaba, gelişmelerinin temel ihtiyaç maddesi olan bu değerli varlığın çekip gitmesine göz mü yumacaklar? Aslında petrol krizi sanayileşmiş ülkelerin gözünü açmıştır. Artık, yeni enerji kaynakları ve yeni sanayileşme planları üzerinde çalışmaktadırlar. Lâkin, kaç petrol ülkesi, petrol sonrası (post-pétrolier) yeni enerji kaynaklarına sahip olmak için gerekli teknolojiyi satın alabilir? Sonuç olarak dünyanın ciddi bir ekonomik savaşa hazırlandığı bir zamanda hiçbir harekette bulunmadan devlet kanalıyla sağlanan petrol nimetinden yararlanmaya alışmış bazı az gelişmiş ülke halklarının uyusuk uyusuk durmalarındaki tehlikeyi de küçümsememek gerekir.

Sanayi Alt Yapısı

Sanayileşme, tüm gelişme programları içerisinde daima ilk sırayı almıştır. Zira el emeğinin fazlasını alabilmek ve hayat seviyesini yükseltebilmek için sanayileşme şarttır. Birçok ülke, sahib olduğu enerji kaynaklarını kendileri değerlendirirken, İslâm ülkelerinde petrolün büyük bir kısmı, halâ ham olarak ihraç ediliyor. Annaba'da demir-çelik, Arzev ve Sıkık'da rafineri ve petro-kimya olmak üzere sanayinin iki temel ayağını kuran Cezayir ile, emsâli bazı ülkelerde petrol, gelişmenin itici gücü olarak hizmet ediyor ya da ediyordu. İran'ın Abadân' daki muazzam rafinerisi aynı amaç için kurulmuştu, Keza Irak'takiler de. Fas ve Tunus, fosfatlarını tamamen kendileri üretilip tüketiyorlar. İslâm ülkelerindeki sanayinin çoğu, tekstil ve makine sanayiinde olduğu gibi, bol işçi gerektiren türdendir, ama yine de nüfusun pek az bir kısmı istihdam edilebilmektedir. Bazı ülkelerde sanayinin kilit noktaları, büyük sermaye sahiplerinin eline geçmiş, bazılarında kalifiye elaman yok, anlaşmazlıklar da işin tuzu biberi. 1980 Eylülünde başlayan İran- Irak savaşı, bu ülkeleri, yılların çabasını silip süpürmek, sanayi hamlelerini yıllarca geciktirmek gibi bir tehlikeye sokmuştur.

4. TOPLUMSAL SORUNLAR

İslâm âlemi, kırsal kesimin şehirlere göçü, fabrika işçileri denen yeni bir sınıfın doğuşu, fakir aile yuvalarından kopup, önemli mevkilere gelmiş sivil- asker bürokratlarının zuhûru gibi sebeplerle tam bir değişim içerisinde. Şehirlerde modern sanayi sektörü, banka ve onun ticaret sistemine ters düşen yaşlı zanaatkâr, küçük esnaf, geçici işçiler ve de gizli işsizlerden oluşan bir kesim mevcut. Modern dünyanın bir kenarcığında onun hiçbir nimetinden istifade etmiyerek yaşayan bu kuşak, kendilerini çok kere herşeyden mahrum, kadercî propogandaya karşı duyarlı, siyasî duygularını ifade için ilâhî bir dil kullanmaya şartlandırılmış hissediyor.

Kadın Hakları

İslâm âleminin en pürüzlü konularından biri de kadın haklarıdır. Kadın hakları yakın geçmişte, hayatını ve eserlerini kadın haklarını savunmaya adanmış Mısırlı Kasım Emin (1865-1908) tarafından ele alınmıştır. Onu, Tunuslu Tahir el- Haddâd (1899-1935) izlemiştir. Bir sendika yöneticisi olan Tahir, kadın haklarını, politik ve sosyal demokrasi çerçevesinde ele almıştır. Tartışmalar halâ sürüp gidiyor. Din bilgileri, İslâm Hukuku'nun kadını savunduğunu iddia ediyorlar. Bunlardan biri olan Kahire el-Ezher Üniversitesi sabık profesörlerinden Eva de Vitray Meyerovitch, Veda Hutbesi'nde hazır bulunan kadınlarla ilgili olarak: " *Ey insanlar ! kadınlarınızın sizin üzerinizde hakları vardır. Onlara son derece iyi davranın ... Bu nedenle hanımlarınızla ilgili hususlarda Allah'tan korkun, size tavsiye ediyorum, onlara iyi davranın*" sözlerini iktibasla Peygamberin bu konudaki titizliğinden söz ediyor. Bayan Eva, evlenmek için karşılıklı saygı ve hür iradeye dayalı Kur'an talimatından, Peygamberin boşanma hakkındaki nefretinden, ve kadınların malları ile ilgili emirleri üzerinde ısrarla durarak " *Hiç unukmayalım ki, seçim meydanlarında oy haklarına Fransızlardan önce sahibolan Mısır*"lı kadınların biricik arzusu 'yeniden Kur'ân'a dönmektir' " diyordu (Fransa ve Arap Ülkeleri, sayı,85, sayfa, 35-36.). Diğer düşünürler, Kur'an'ın, kadını erkeğe oranla geri plânda tuttuğunu , dinî geleneğin de onu hep kültür dışına ittiğini ve dinî etkinliğini önemsemediğini belirtiyorlar. Eve kapama geleneğinin bir tür uzantısı demek olan peçe takma yasağı, Fas'ta devlet yöneticileri ve yenilikçiler tarafından başlatılan ilk mücadele oldu (V. Muhammed).

Kadın Özgürlüğü

Sonra, aslında pek nadir olan hattâ yasak (Tunus) olmasına rağmen Poligami ile mücadele geliyor. " *Poligaminin yaygın olduğu bir milleti eğitmek imkansızdır* "

diyor Muhammed Abduh. Diyor ama, bu sefer de boşanmalar çoğalıyor. Bu da zaten poligaminin bir başka türüdür. Bütün bunlara bakarak, yuvanın geleceği hakkında kocanın tek başına karar vermemesi için boşanmaya çeki düzen veren yasal düzenlemeler talep ediliyor.

Şayet çağdaş bir toplum olunmak isteniyorsa kadına mutlaka özgürlük vermek gerekir. Muhammed Arkun bunu şöyle ifade ediyor : " *Toplum hayatının her kademesinde sorumluluklar yüklenmiş olan kadına , karşılıklı davranış yöntemleriyle duygu ve düşüncelerini fireleme biçimlerinden ibaret olan aile yapısını nasıl devam ettireceğini, yüzyıllar boyu sahibolduğu mümtaz varlık tipini nasıl sürdüreceğini, ayrıca icabında kadını bir acûbe haline döndürebilecek bu ilkelerin çağdaşlaşma yolunda nasıl bir engel oluşturabileceğini bir bir gösterip öğretmek son derece önemlidir. İlave olarak şu denebilir :* " Duygusal olarak, erkek çocuklarını on yaşına kadar, kız çocuklarını ömür boyu hayata hazırlamak gibi önemli bir etkinliği olan kadın, toplumda, okur yazar + cahil erkek sınıfından sonra üçüncü dereceden bir kültür içerisinde hapsedildiği sürece İslâm'da herhangi bir iç hadise olmayacaktır (...)" (İslâm, Dün, Yarın, s. 225-226.). Kadınların kadınca yaşamlarının ülkeden ülkeye farklılıklar arzettiğini, hatta bir ülke dahilinde bile, bir yöre veya bir kuşaktan diğerine göre değişebildiğini kabûl etmek lâzım. Çok yaygın bir kanaat olarak da kadınlar, halâ üretgen ve doğurgan bir varlık olarak kabûl edilmektedirler. Hatta, kadınların çok serbest olduğu ülkelerde bile bir çok kadın, ifade edecek müsâit bir ortam bulamadığı için kin e öfkelerini derinlere gömmek ve içine atmak zorunda kalıyor. Bazı düşünürler, kadın meselesinde Arap Dün-yası'nın devrinci mizacının sınavını görmüş ya da görmekte-dirler. H. Boularés şöyle yazıyordu 1970 Martında : " *Bugün İslâm'a dönüş yapanlar, şunu iyice düşünmek zorundadırlar : kadın proplemi devrimci İslâm'ın doldurulması gereken yegane ve gerçek boşluğudur.*"

5. DIŞA BAĞLI EDEBİYAT VE SİNEMA

Kalkınma öncüleri tarafından temel engeller kaldırılınca, Arap aydınlarını müthiş bir yazı heyecanı sardı. Gazete ve dergilerde tartışma köşeleri açıldı. 20. Yüzyıl edebiyatı, zulme karşı bir silah, bir kurtuluş aracı oldu. Eski türler yenilenip roman ve tyatroya dönüştü.

Şiir

Bazı şairler, şiirin alışılmış temalarına sadık kalırken, bir kısmı da modern dünya karşısındaki tedirginliği dile getirdiler. Mısır'da onbinlerce şairden kalbur üstü

olanlar : Şevki (1868-1932), 1931' de şairler sultanı ünvanını aldı. Hafız İbrahim (1872-1932), Amerikan Ekolüne mensub dilbilir şairlerden Cübran Halil Cübran (1883-1932), Emin er- Reyhânî (1876-1940) ve Corc Saîda (d.1893) ; Lübnan'lı şairlerden Bişâre el- Hûrî (d.1890), sembolcü ekolün kadın öncüsü Saîd Akl (d.1937) ve Adonis de denen Ali Said (d. 1930), Mey Ziyade (1895- 1941) ve Halil Mitran (1870-1949) ; Suriyeli Nizar Kabbânî (d.1923) ; Iraklı Ma'rûf er- Rusâfî (1875-1945), Abdülvahhâb el- Beyâtî (d.1926), Bedr üs- Seyyâb (1926- 1964), bayanlardan Nâzik ül- Melâike (d. 1928) ; Tunus'lu 23 yaşında kaybedilmiş büyük şair Ebû 'l- Kasım (d. 1939) , şaire Fedvâ Tûkan (d. 1914). Batı Afrika'lı birçok şair, eserlerini Fransızca olarak kaleme almışlardır: Fas'lı Abdüllatif Laâbî, Hayreddin, Tahir bin Jellün ; Tunus'lu Mahmûd Messâdî Cezayirli Jean Amrouche ve Kâtip Yasin.

Roman

Roman, baştan kötü tanıtıldığı için pek ilgi görmedi. Yavaş yavaş soylular edebiyatı kılığına büründü ve güncel konularla ilgili diğer türlerinden daha iyi kabûl gördü. Corci Zeydan (ö.1914), Alexadr Dumas sitili tarihî romanlarıyla meşhurdur.

İlk Mısır romanı *Zeyneb* (1914), Bir Paris Çingenesi imzası ile Muhammed Hüseyin Heykel tarafından yazıldı. " İbni Haldûn Üzerine Bir Tez" i ve İslâm öncesi şiirleri üzerine denemeleriyle birtakım şüpheler uyandırdığı için muhafazakârların tüm şimşeklerini üzerine çeken Mısır'lı a'mâ yazar Tahâ Hüseyin, kendi özel hayatıyla ilgili olduğu sanılan meşhûr romanı " Günlerin Öyküsü" nü yazdı. Sorbon'da okumuş, Yunan'lı yazarların etkisiyle Mısır'ı bir Akdeniz ülkesi havasına sokma özlemiyle dolu olan yazar, millî eğitim bakanlığı da yapmış ve eğitime, mecbûrî hizmet yükümlü parasız yatılı sistemini getirmiştir. Tevfik ül- Hakîm (d. 1898), " Bir Kır Korucusunun Günlüğü " ile meşhurdur. Ayrıca " Toprak" ın (1954) yazarı Mısır'lı Abdurrahman eş- Şarkâvî'yi, " Sakî Öldü" nün yazarı Yusuf es- Sibâî'yi, " Toprağın İnlitisi" romanıyla Irak'lı Abdülmelik en- Nûrî'yi (d. 1921), " Köpek Hırsız" romanıyla (1962) Mısır'lı romancı Necib Mahfûz'u, " Gördüm" (1958) romanında müslüman kadınların durumlarıyla ilgili olarak isyan çığlığı atan Lübnan'lı Leylâ Baalbekî'yi de zikretmeliyiz.

Hikaye ve Öykü

Hikaye, Mısır'lı Mahmud Teymur (d.1894), Yusuf İdris (d.1921), Tunus'lu Ali el- Düacî (1909-1949) tarafından tanıtılmıştır. Öykü ise Suriye'li Abdüsselam el- Uceylî (d.1918), Cezayir'li Ben Haddûka ve Tunus'lu Beşir Harâif tarafından işlendi.

Batı Afrika'lı bir çok romancı, eserlerini Fransızca yazdılar : Cezayir'li Mevlûd Fera-
vun " Yoksulun Çocuğu " , Mevlûd Ma'merî " Unutulan Toprak" , Mahmud Dib
"Yangın" , Fas'lı Safrâvî ve İdris Şerâibî " Keçiler " .

Fas'lı Abdulkebir Hattîbî ile Tunus'lu sosyolog Abdülvahhab Budhiba, son za-
manlarda " İslâmda Cinsellik " gibi önemli çalışmalarda bulundular.

Tiyatro

Yabancı eserleri uyarlama ile başlayan tiyatro, halâ birçok Arap edibinin ilgi
duyduğu yeni bir edebiyat türüdür. Mısır'lı Tefvîk ül- Hakîm ve Beşîr Faris (ö.1953),
Baraj'in (1940) yazarı Tunus'lu Messâdî. Bazıları da Fransızca ifadeyi uygun buldu-
lar : Lübnan'lı Corc Şehâde (d. 1910) ve Cezayir'li Kâtîb Yasin gibi.

Sinema

Sinema ilk defa Mısır'da görüldü. Bu tarihten itibaren tüm Arapların filim ih-
tiyacını karşılayan da yine bu ülke oldu. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çıkan sesli
film hadisesi Mısır filim üretimini arttıracaktır. 1939- 1945 arası 24 firma tarafından
yapımı gerçekleştirilen 106 filminden, 1945- 1950 arası 120 firma yapımı 364 filme
varıldı. Acıklı, duygusal ve güldürü türleri, Abdülvahhab ve Ferîd ül- Atraş gibi ses
sanatkârlarının sahnelediği müzikli filimler, en çok tutulan filimlerdi. 1952' den iti-
baren sömürgecilik aleyhtârî ve gerçekçi konular ağırlık kazandı. Ebû Seyf Salah'ın
(d.1915) "Antere ile Ablanın Macerâları" (1948), "Diriler Arasındaki Ölü" (1960) ;
Yusuf Şahin'in en zengin ve kalabalık bir ekiple gerçekleştirdiği " Santral Gar"
(1958), " Cezayir'li Cemile" (1958) , " Sultanlar " (1963), " Toprak " (1969), " Herif
" (1973), " Niçin İskenderiye " (1978) ; Fehmi Eşref'in (d. 1926) " Enayiler
Sokağı " (1955), " Bir Kır Bekçisinin Günlüğü " (1968); Kemal Hüseyin'in
(d.1939), " Fâil " i o yılların flâş eserleriydi.

Kuzey Afrika'ya gelince Tunus'lu Jacques Baratier, Senaryosu Corc Şehâde'ye
ait olan "Hoca"yı (1958) çevirdi. Bu tarihten sonra Cezayir Kurtuluş Savaşı'nı ve
Göçmen işçiler gibi toplumsal konular ağırlık kazandı. Bu cümleden olarak Fas'lı
Ben Berka Süheyl (d.1942), Merakeş boyacılarının (ressam?) sefaletini konu alan "
Binbir El" i çevirip şöhrete kavuştu. Cezayirli Lahdar Emin Muhammed (d.1934), "
Azor Rüzgarı " (1965-66), " Ateşli Yılların Sancısı " nı (1975); Reşâdî Ahmed
(d.1938), " Afyon ve Kamçı " yı (1969) çevirdiler. Göçmenlerin durumu, " Mektup "
(1970) ve "Başka Fransa " (1975) adlı filimleriyle Cezayir'li Gulâm Ali' ye ilham

kaynağı oldu. Moritanya'dan Hondo Abîd, " Komşumuz Siyah Pikolar " ı , Sokhona Sidney, "Milliyet: Göçmen " i (1975), Tunus'lu Neccar el- Kitarî, " Büyük Elçiler " i çevirdiler. Filistin dıramı ise küçüklü büyüklü birçok filme konu olmuştur.

İRAN DEVRİMİ

Güçlü bir orduyla acımasız bir polisiye sisteme sırtını dayamış olan bir imparatorluğu, tamamen dinî ve ahlâkî bir sisteme dayalı bir güçle yere çalan İran Devrimini, batılılar tahmin bile edememişlerdi : Hatırlanacağı üzere İran, biri 1971' lerde " *Pers İmparatorluğunun İkibininci Yılı Kutlamaları* " nda biri de 1974 yılında birinci petrol krizi yıllarında tekrarlanan " *Muazzam petrol tarlaları sayesinde İrani yakın gelecekte dünyanın en gelişmiş sanayi ülkelerinden biri yapacağız* " gibi bir sloganla, kültür ve toprak reformu eşliğinde söylenegelen " *Beyaz Devrim* " şarkısı, Şah ve Humeynî'yi 1978' den 1980' e kadar manşetlerde tutmuştu. İran Devrimi'nin sayısız yorumları yapıldı. C. Van England (le Mond Diplomatique, Eylül 1978) sayısında şöyle diyordu. " *Zorba bir iktidara karşı yapılan İran Halk Devrim'i sıradan bir kadroyu aşar. Bu devrim, dış kaynaklı sosyo-ekonomik gelişme modeline karşı halkın topyekûn bir reddiyesidir* ". A. Touraine' e göre ise *Humeynî Devrimi, dünya devrim tarihinde devrime karşı ilk devrimdir, yani 1989' dan beri bütün devrimlerin belirgin özelliği olan tüm ilerici ve yenilikçi düşüncelere hayır diyen ilk devrimdir*.

Gerek basın gerekse efkâr-ı umûmiyye, Şah dönemiyle taban tabana zıt olmasına rağmen, İran Devriminin, İslâm'ı özümsemişi kanaatini yaymaya çalışıyorlar. Öte yandan din adamlarıyla âyetullahlara ve mollalara gösterilen derin saygının şii müslümanlara has bir özellik olduğunu ve bu sınıfın, hızlı bir kadrolaşma faaliyeti içerisinde bulunduğunu da belirtelim. İslâm ülkeleri, ister laik, ister sosyalist, ister muhafazakâr olsunlar bir " *İslam dalgası* " na çarpılacağı benziyor. Cami cematinde pek bir yoğunluk yok ama, İslâm'da, gençleri kendisine çeken bir cazîle var, ilginç olan da bu. J.F. Clément " *İslâmcılar* " olayını araştırdı (*Esprit*, Ocak 1980, s.1667). Bu araştırmaya göre herhangi bir İslâm ülkesi adına politik güdümlülüğü seçip toplumsal ve siyasî konularda bir düzenleyici olarak sadece şariat tatbikini isteyenlerin tek amacı : " *Müslüman bir devlet olarak inandıkları şeyi gerçekleştirmektir* ". Bunlar, içinde bulunduğumuz zamana değil, geçmişe " *varlığı varsayımdan çok, kesin olan bir zaman* "a bağlıdırlar. Adaletçi bir ideal adına tüm yöneticileri, buldukları yerden alaşağı etmek isterler. İslâmcılık, ilerleme yolundaki hayal kırıklığının, ekonomik gelişmenin meyvelerini hakça alamamanın, kendi toplum imajını yeniden kurma ve iktidarı kaybetme kokusuyla islâmcılara saldırmaya cesaret edemediği bir

sırada devleti, sola karşı kullanıp sol ideolojiyi bertaraf etme gibi isteklerin sonucudur. Bir çok müslüman, hoşgörü geleneğine uymaması, liderlerinin yeteneksiz üstelik taklitçi olmaları yüzünden islâmcıları tutmuyor. Muhammed Arkun, Muhammed Abduh'un konu ile ilgili sözlerini tekrarlayarak: " *Ben diyorum ki Islâm ne kadıya ne müftüye ne de şeyhu'l-islâma mezhep kurma ve kurallar koyma hususunda her hangi bir yetki vermemiştir. Mevkileri ne olursa olsun bu husus, Islâm Hukuku ile belirlenmiş sivil bir yetkidir. Bu nedenle ne ferdin iman ve ibadeti üzerinde bir kontrol hakkı iddiasında bulunabilirler ne de düşüncesinden dolayı onu sigaya çekebilirler...*"

İslâm aleml bu günlerde, doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilme adı altında, kimlik ve kişiliğini yeniden bina etmek ve tekrar aslına dönmek gayretindedir. Daha bir kaç yıl önceleri İslâm'ın bir medeniyet olarak sanayileşme ve modernleşme karşısında sıkı durup duramayacağı sorulabiliyordu. Bu gün ise dünya hakimiyetini elinde tutan iki süper güc tarafından sunulan modeller cazibisini yitirmiştir. Zira batı, tüketim toplumu içersinde boğulmuş, ahlaksız, samimiyetsiz ve birlikten yoksun bir birleşim teklif ediyor. Buna mukabil Sovyet dünyası sadece dinsizliği ile değil, şaşkınlığı ve tedirginliği ile de dikkat çeker oldu. İslâm milliyetçiliği ise, siyasî bağımsızlık yanısıra, bilhassa iktisadî ve kültürel bağımsızlık peşindedir.